

PODOBA "TURKA" V KRŠČANSKIH DEŽELAH VZHODNEGA
JADRANA V ZGODNJEM NOVEM VEKU

Klemen PUST

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: klemen.pust@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Članek analizira podobo "Turka" v krščanskih deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku. Glavni poudarek raziskave se nanaša na tista območja, katerih posamezni deli so bili v obravnavanem obdobju pod nadoblastjo obeh na območju Jadrana najpomembnejših sil: Beneške republike in Osmanskega cesarstva. "Turki" so v krščanskih pisnih virih tega obdobja največkrat opisovani kot ošabno, potuhnjeno, goljufivo, strahopetno in lakomno ljudstvo, ki bi ga združeni kristjani z božjo pomočjo lahko premagali. Namen krščanskih piscev o "turški" temi je bil namreč prav pozivanje krščanskih dežel na boj proti Osmanom in vse večjem vplivu islama.

Ključne besede: podoba "Turka", vzhodni Jadran, zgodnji novi vek, Beneška republika, Osmansko cesarstvo

L'IMMAGINE DEL "TURCO" NEI PAESI CRISTIANI DELL'ADRIATICO
ORIENTALE AGLI INIZI DELL'ETA' MODERNA

SINTESI

L'articolo evidenzia le forme di raffigurazione del "Turco" nelle regioni cristiane dell'Adriatico orientale agli inizi dell'età moderna. La ricerca si rivolge con particolare attenzione ai territori delle attuali Slovenia e Croazia (soprattutto alcuni settori costieri della Dalmazia), in parte sottoposti a quelle che furono nel periodo qui trattato le due principali forze dell'Europa centrale e sudorientale: la Repubblica di Venezia e l'Impero ottomano. Nelle fonti scritte per i cristiani dell'epoca i "Turchi" sono per lo più descritti come un popolo orgoglioso, maligno, ingannevole, vigliacco e avido, che i cristiani, uniti sotto la benevolenza divina, potrebbero sormontare. L'intenzione principale degli autori cristiani era proprio di unificare i cristiani contro gli Ottomani e contro l'influsso crescente dell'islamismo.

Parole chiave: immagine del "Turco", Adriatico orientale, inizio dell'età moderna, Repubblica di Venezia, Impero Ottomano

UVOD

Članek analizira podobo "Turka" v krščanskih deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku ter se pri tem posveča tudi problematiki odnosov med Osmanskim oziroma t.i. "Turškim" cesarstvom ter njegovimi krščanskimi sosedi na širšem območju Jadrana. Poudarek raziskave se zožuje v prvi vrsti na podobo ("imago"), ki so jo imeli "Turki" pri tistih krščanskih skupnostih na območju Jadrana, ki so mejile na njihovo posest. Razmejitve med Osmanskim cesarstvom in krščanskimi državami se je seveda v obravnavanih stoletjih občutno spreminjala, vendarle pa se je situacija po velikem osvajalnem zagonu turškega imperija pod vladavino sultana Sulejmana I. Zakonodajalca začela umirjati in meja se je, vsaj v glavnih obrisih in za določen čas, ustalila, čeprav se nemiri na obmejnem območju nikdar niso povsem polegli. Obravnavana so predvsem tista območja, katerih posamezni deli so bili v različnih kronoloških stadijih pod nadoblastjo obeh na območju Jadrana najpomembnejših držav, torej beneške in osmanske ter katerih ozemlja niso nikdar za daljši čas prišla pod osmansko oblast.

V članku se za poimenovanje pripadnikov osmanske države praviloma uporablja izraz *Osmani*, ki tako ne označuje zgolj osmanske Turke kot etnično kategorijo, temveč izraža političen pomen pripadnikov osmanske države. Izraz "Turek" se v večini virov, pa tudi v sodobni poljudni in celo znanstveni literaturi namreč uporablja precej nekritično in razkriva etimološko zmedo ter namerno ali nenamerno slabo poznavanje dejanske stvarnosti. V ta namen se tu torej tovrstno poimenovanje uporablja pogojno, predvsem zaradi dveh glavnih razlogov. Prvič zato, ker je izraz "Turek" v tu obravnavanem obdobju označeval vsa tista ljudstva oziroma pripadnike *le-teh*, ki so pod vrhovnim poveljstvom osmanske države prišli v stik s krščanskim prebivalstvom ali nekaterimi posamezniki. Drugi pomemben razlog pa je, da so tako krščanski pisci kot tudi neizobražena večina s terminom "Turek" običajno poimenovali celoto ali posamezne dele turških oziroma turkmenskih, pa celo tatarskih ljudstev in torej največkrat niso izkazali potrebne senzibilnosti v odnosu do osmanskih Turkov ali njihovih razlik v primerjavi z, na primer, Seldžuki. V osmanski državi so bili namreč prebivalci etničnega turškega izvora v manjšini. Obenem je ena glavnih značilnosti osmanske državne tvorbe, da je v začetni fazi sprejemala vse tiste etnične ali verske elemente, ki ji je lahko koristila pri večanju njene moči in bogastva, saj je šlo v prvi vrsti za "federacijo" ljudstev, ki je bila zasnovana predvsem na ekonomskih temeljih, kar velja v prvi vrsti za njeno značilno pridobivanje ogromnih količin vojnega plena (Lowry, 2003, 135).

Tu se za poimenovanje tedanjega krščanskega evropskega ozemlja in družbe izrecno uporablja izraz "krščanska Evropa", saj so bili vsaj v geografskem in demografskem smislu tudi prebivalci evropskega dela Osmanskega cesarstva integralni del Evrope. Glede na to, da je osmanska država vsebovala tudi precej prebivalstva

krščanske veroizpovedi, pa bi lahko ugotovili, da je bilo Osmansko cesarstvo, predvsem v svojem evropskem delu, tudi kulturno vsaj v določenem segmentu sorodno t. i. "krščanski Evropi". V zgodnjem novem veku se je namreč začelo govoriti o "Evropi in islamu", pri čemer je prvi pojem geografski, drugi pa verski, kar predstavlja transformacijo pojma koncepta Evrope v sekularno redefinicijo tistega, kar se je nekoč imenovalo krščanstvo: Evropa je začela predstavljati antitezo islama (Lewis, 1999, 5, 6).

PODOBA "TURKA" V KRŠČANSKI EVROPI ZGODNJEGA NOVEGA VEKA

V obdobju zgodnjega novega veka, vse do porasta števila potovanj na Levant v drugi polovici 17. in v 18. stoletju, so bili opisi in pogledi evropskih kristjanov na osmanske Turke v večini primerov pogojeni z neposredno izkušnjo nekoga, ki so jih avtorji lahko bodisi osebno bodisi posredno, prek pisnih in ustnih virov, pridobili od drugih, večinoma neposrednih, lahko pa tudi posrednih, v sekundarni instanci pridobljenih pričevanj. V Beneški republiki so se tako različni pomeni podobe "Turka" zbirali na raznoterih in kompleksnih nivojih. Med seboj so se prepletali neposredno izkustvo "turške" realnosti, odmev pripovedi in opisov, napisanih s strani popotnikov, javnih zastopnikov ali trgovskih zasebnikov, ki so se vrnili iz Osmanskega cesarstva, zelo razširjeni literarni opisi ter nenazadnje ljudske in folkloristične predstave oziroma transfiguracije raznih heterogenih elementov osmanskega in občega "vzhodnjaškega" sveta (Preto, 1975, 143).

Tak način seveda ni bil namenjen objektivnemu in nepristranskemu pisanju o Turkih, prej je šlo za poskuse prikazati le-te kot disproporcionirano grožnjo, hudičeve pomočnike in božjo kazen, slednike krive vere "goljufa" Mohameda. Osmane so v krščanski Evropi izenačevali z islamom, zato sta bila pojma večinoma sinonimna (Grothaus, 1986, 167–170). S tem se tovrstni avtorji navezujejo na srednjeveško tradicijo nesprejemanja in averzije do islama. Tradicija tovrstnega zavračanja se namreč začena že vsaj s Karlom Velikim in kasneje s križarskimi vojnami. Tako se, med drugim, odpor krščanske Evrope do islama nadvse nazorno izkazuje tudi v delu enega glavnih srednjeveških sholastičnih mislecev, Tomaža Akvinskega.¹

Genealogija ustvarjanja podobe o islamu v krščanski Evropi je vsebovala tri elemente (Soykut, 2001, 2). Prvi element je bil vojaški ter je zajemal arabske osvojitve na Bližnjem vzhodu, v severni Afriki, Španiji in na Siciliji, ki jih je krščanska Evropa dojemala kot naravno ozemlje krščanstva, in prav zaradi omejitve krščanstva na Evropo naj bi prišlo do osmanskih osvojitvev v vzhodni, jugovzhodni in srednji Evropi. Drugi element so bili teološki problemi, ki so se pojavili z nastankom islama, zadnje religije judovsko-krščanske usmeritve, ki je želela revidirati in nadomestiti

¹ Predvsem to velja za njegovo delo *Summa contra gentiles (Suma proti poganom)* (Akvinski, 1993–1994).

krščanstvo kot univerzalno religijo. Tretji element pa je bil splošno pomanjkanje politične enotnosti v krščanstvu, kar je sovpadlo z vrhuncem tako arabske kot tudi osmanske ekspanzije.

Navezava na srednjeveško tradicijo je posledično torej precej pripomogla k izgradnji nerealistične podobe "Turka" v krščanski Evropi, pri čemer so veliko vlogo igrali humanisti, ki so na osnovi besedil o islamu iz zgodnjega in visokega srednjega veka hote ali nehoti prevzemali križarske in viteške vrednostne vzorce. Govorili bi lahko celo o "shizofrenem branju", kjer so humanisti besedila simultano brali tako historično kot ahistorično (Bisaha, 2004, 13). Med drugim je celo Dante Alighieri v svoji Božanski komediji (*Divina Commedia*) Mohameda postavil v deveto kotanjo osmega kroga pekla kot največjega heretika oziroma odpadlega kristjana, kar izpričuje vplivnost srednjeveške tradicije (gl. Dante, 1972, 145, 146 in 231). Od padca Bizanca dalje sta tako italijanska kakor tudi obča evropska javnost "Turke" identificirali kot antitezo krščanstva, Evrope in vsega, kar je evropska civilizacija predstavljala (Soykut, 2001, 1). Tovrstni postopki so imeli za končni namen združitve krščanskih evropskih ljudstev za potrebe skupnega (križarskega) boja proti muslimanom, v skupnem cilju, v skupnosti "kristjanske republike" ("respublika christiana"),² kjer so zbrani vsi verniki, v skupni obrambi pred nevernimi, v tem primeru muslimani.

Že v času prodiranja osmanskih Turkov in srečevanja le-teh s krščanskimi narodi Evrope je prihajalo do intenzivnih stikov med obema stranema. Ti stiki niso bili zgolj vojaški in politični, temveč tudi gospodarski in kulturni. V tem sklopu pa je imela pomembno vlogo med drugim tudi skrb za poznavanje "sovražnika". Za prvo obdobje medsebojnega spoznavanja in ocenjevanja je značilna posebna mešanica nelagodja ter nezaupanja, kar je bilo povezano s predvsem vojaškimi "dotiki" med seboj nadvse različnih ljudstev (Grothaus, 1983, 63). Vsaka od obeh strani je poizkušala premagati nasprotnika na vse možne načine, eden od teh pa je bila tudi propaganda, ki je imela precejšen odmev v vsej tedanji Evropi. Z razvojem tiska so lahko relativno poceni, a nadvse učinkovito razširjali najrazličnejše ideološko nastrojene pamflete, pa tudi resnejša dela, ki so imela za namen doseganje bolj poštenega in bolj pravilnega mnenja o osmanskih Turkih (Göllner, 1978, 18–31).

Krščanska Evropa si je že v poznem srednjem veku Osmane predstavljala celo v metafizičnih dimenzijah, saj jo je bilo strah njihove domnevne nadnaravne moči, proti turškim zmagovitim prodorom naj bi tako pomagalo le ustrezno pobožno ravnanje. Različni nemški astrologi in pridigarji so tako na primer celo napovedovali eshatološko odločilno bitko med kristjani in muslimanskimi Osmani. Napovedi so se med seboj večinoma razlikovale zgolj po mestu, kjer naj bi do te bitke prišlo (Koehbach, 1992, 16). Cerkev je tako propagirala idejo križarske vojne v obliki zmagovi-

² Izraz "kristjanska" je uporabljen v pomenu, kot je definiran v delu *Kristjanstvo in muslimani* Tomaža Mastnaka (Mastnak, 1996).

tega pohoda proti muslimanom z razvpitim sloganom "Pohod na Istanbul" ("*Marciare verso Constantinopoli*") (prim. Göllner, 1978, 36). Po končnem obračunu s Turki naj bi papeštvo ponovno združilo vsa krščanska (tudi pravoslavna) območja pod svojo jurisdikcijo v t. i. "Vesoljni monarhiji". S tem dosežkom pa bi bilo načrtano udejanjanje vsesvetovne vladavine katoliške Cerkve, ki je bila do tedaj zgolj simbolična (Schwoebel, 1967, 214, 215).

Ko je po prvem obdobju odkritega sovraštva oziroma zaradi osmanske vojaške uspešnosti tudi prikritega prezira prišlo do večjih uspehov v boju krščanske Evrope proti Osmanom, se je to nadvse poznalo tudi v literaturi o Turkih. To se je večinoma zgodilo šele v 17. stoletju, čeprav so se že v 16. in celo konec 15. stoletja pojavljali posamezni tovrstni primeri. Tedaj se je namreč pojavil razkol v evropski krščanski percepciji "Turka". Po eni strani je še vedno prevladovala značilna eksplicitno sovražna nastrojenost do Osmanov kot barbarov, ki pa se je marsikje vendarle že začela vse bolj umikati interesu za ta, takratnemu evropskemu človeku nedoumljiva, tuja ljudstva. Pojavljati se je začela bolj igriva, nenavadna, vendar tudi fascinantna podoba "Turka" (Neumann, Štepanek, 2005, 34, 35). Množiti so se začele vedno bolj objektivne sodbe in mnenja o tem za Evropo tako nenavadnem ljudstvu, čeprav ne bi mogli reči, da se je javno mnenje v večji meri spremenilo na boljše. V tem obdobju še vedno prednjačijo stereotipne obdelave ter predelave "motivov" po starejših vzorih, kjer ne gre toliko za opise resničnega življenja in ljudi iz mesa in krvi, kolikor gre za poizkuse prikazati Evropo kot civilizirano in civilizatorno skupnost, ki naj bi bila v končni fazi še vedno superiorna v primerjavi z modernizirajočim se, a kljub vsemu še vedno barbarskim in tudi tehnično podrejenim Osmanskim cesarstvom. Resnica je bila seveda drugačna, saj je bila v osmanski državi kot tudi v drugih muslimanskih deželah nemuslimanskim manjšinam, to pomeni pripadnikom "narodov knjige" (judje, kristjani), zagotovljena svoboda veroizpovedi in določena avtonomija v notranjih zadevah (Gibb in Bowen, 1963, 20, 21).

JADRAN IN PODOBA "TURKA" V ZGODNJEM NOVEM VEKU

Večji del pozornosti v tem poglavju je potrebno posvetiti odnosu do "Turkov" znotraj ozemlja Beneške republike, pri čemer je potrebno ločiti med Benetkami in njenimi jadranskimi posestmi. V prvem primeru je namreč podoba "Turka" rahlo drugačna, čeprav ne bistveno. Benetke so imele namreč izrazito ambivalenten odnos do Osmanov. Osmansko cesarstvo je tako, vsaj na začetku, predstavljalo predvsem neke vrste oddaljeno grožnjo, s katero pa se je vseeno dalo trgovati. Z geografskim bližanjem osmanske države proti območju Jadrana pa se je večalo tudi nelagodje Benetk pred vse mogočnejšo osmansko grožnjo (Höfert, 2003, 43). Potreba po intenzivnih diplomatskih odnosih se je tako že kmalu družila s strahom pred premočnim nasprotnikom, ki je držal v roki niti njihove eksistence. Obenem se je po vsej Evropi

začel počasi vzpostavljati tudi odnos, ki je temeljil na radovednosti, privlačnosti ter prikritem občudovanju (Ricci, 2002, 8).

Zadnja desetletja 15. stoletja, posebej po osmanskih vdorih v Furlanijo, so bila odločilna pri določanju beneške politike do Osmanskega cesarstva, saj so Benetke od takrat dalje za vsako ceno poskušale ohranjati dobre odnose z njim in se niso pustile premamiti papeškimi pozivom na križarsko vojno proti "Turkom". Kljub temu, da so se izogibale neposrednemu vojaškemu spopadu z Osmani, pa so občasno vseeno vodile vojne proti njim, kar je bilo odvisno predvsem od trenutne situacije ter možnosti dobička. Ko so nato Osmani leta 1517 uničili državo Mamelukov v Egiptu in s tem postali glavna vojaška ter gospodarska sila in tako rekoč edini beneški trgovski partner v vzhodnem Sredozemlju, se je tovrstna beneška politika le še okrepila. Kot pa se da razbrati iz virov, analiziranih v pričujočem članku, je prebivalstvo širšega območja Jadrana, ki je že v 14. in 15. stoletju prišlo pod vedno močnejši pritisk Osmanov, le-te dojemalo vsaj tako in celo še bolj grozeče kot samo mesto Benetke, ki geografsko niso bile tako blizu Osmanskemu cesarstvu, zato je bil tudi odziv prebivalstva do osmanskih osvajanj na teh območjih še precej intenzivnejši, saj je bila neposredno ogrožena njihova eksistenca.

Takratno javno mnenje in miselni svet izobražencev so v kar največji meri soustvarjali in ga dandanes reflektirajo sodobni pisni in tiskani viri. Zato se prek njihove analize lahko še najbolj približamo mentalnim nivojem predvsem tedanje pisne kulture višjih družbenih slojev, medtem ko so le-ti za razumevanje nižjih družbenih slojev, za katere je značilna oralna kultura, precej manjšega in zgolj posrednega pomena. Vendarle pa ravno izobraženci določajo splošno ideološko podobo

Sl. 1: Uklenjeni krščanski ujetniki in kaznovanje ubežnikov: ilustraciji k prvi izdaji Bartolomeja Georgijeviča s Hrvaškega (vir: Coles, 1968, 147).

Fig. 1: Chained captive Christians and punishment of fugitives: illustrations to the first edition of Bartholomew Georgievich of Croatia (source: Coles, 1968, 147).

neke družbe, to pa je bilo aktualno tako v zgodnjem novem veku kot tudi danes. Ob tem se kažejo v odnosu "visoke" in "ljudske" kulture do "Turkov" določene medsebojne vzporednice (Grothaus, 1983, 64; prim. Burke, 2002). Ljudje so takrat v stik z Osmani večinoma prihajali prek vpadov le-teh v krščanske dežele ali pa prek novic o njih, ki so jih prenašali trgovci, udeleženci diplomatskih odprav, avanturisti, duhovniki, iz turškega ujetništva pobegli ali odkupljeni ujetniki in drugi. Seveda ni naključje, da se je ravno v Benetkah začelo pisati o izkušnjah in novicah o osmanskih Turkih. To mesto je bilo namreč tedaj glavno trgovsko središče Sredozemlja ter zato idealno za izmenjevanje novic, mnenj in pogledov o tej temi. Iz tega razloga so Benetke postale vseevropsko informacijsko središče o Osmanih (Höfert, 2003, 124).

Za razumevanje odnosa zgodnjenovoveške beneške družbe do "Turkov" so v največji meri upoštevanja vredna t.i. Poročila (*Dispacci*) stalnih beneških poslanikov na osmanskem dvoru v Istanbulu (t.i. Bailo a Costantinopoli), ki so jih le-ti pošiljali Signoriji v Benetke in njihova Končna poročila (*Relatio*), ki jih je moral vsak od njih po svoji vrnitvi iz Istanbula javno predstaviti v senatu. Večinoma gre za dokaj stvarne ter za tisto obdobje relativno nepristranske opise in analize razmer v Osmanskem cesarstvu, saj so bili namenjeni neposrednim političnim, gospodarskim in vojaškim potrebam Benetk na Levantu in so zelo vplivali na sodbe in razumevanje "Turkov" v celotni Beneški republiki. Kopije teh poročil so kljub uradni zaupnosti njihove vsebine krožile po celotnem ozemlju Serenissime ter celo po drugih deželah Apeninskega polotoka in Evrope (Valensi, 1993, 13, 14).

Eden najbolj razvpitih primerkov pogleda na "Turke" s strani beneških uradnikov, bivajočih v središču osmanske moči, so vsekakor poročila beneškega stalnega tajnika v Istanbulu Giovannija Darija iz leta 1484, v katerih avtor poda natančen opis in celo delno analizo moči osmanske države, vendar pa je v njegovih poročilih opaziti tudi precejšnjo mero posploševanja ter ponavljanja različnih negativnih vrednostnih sodb, prevzetih iz starejših virov. Darijeva poročila se osredotočajo predvsem na politične in vojaške vidike osmanske države, po svoji kvaliteti pa izstopajo od drugih poročil o Osmanih. Ta so bila v večini primerov običajno dokaj površna in posplošena (Preto, 1975, 16).

Po mnenju Daria naj bi bile glavne osebne značilnosti "Turkov" potvarjanje dejstev oziroma laganje ("fano le peze grande"), ošabnost ("siando de natura costoro superbi") ter pijanost od moči, kar naj bi se, ob pomanjkanju zmernejših in sposobnejših pisarjev, kazalo tudi v njihovih pismih beneški Signoriji³ (Dario, 1992, 54). To pa je predstavljalo višek žaljivosti, saj je bila pisna korespondenca, posebej med vladarji, običajno izpostavljena strogim kurtoaznim in formalnim kriterijem. V poročilih Giovannija Daria je torej opaziti eno prvih omemb stereotipa o turški lažnivosti, ošabnosti ter krutosti, proti čemur se je zaradi izjemne osmanske vojaške moči

3 "[...] et adjutantoli la potencia molto plui et non habiando anche apresso de loro nodari plui moderadi et destri scriuono: cum insolencia al modo che vedera la Ex. v.ra." (Dario, 1992, 54).

možno boriti zgolj z zvitostjo in previdnostjo. Po Darijevi sodbi je namreč s "[...] to barbarsko krutostjo in divjostjo najbolje ravnati in jo obvladati na prijazen način ter z milino"⁴ (Dario, 1992, 58), predvsem pa z denarjem, saj se po njegovem mnenju "[...] ne more narediti nič brez zlata v roki in je potrebno vsakič znova segati z roko v vrečo [...]"⁵ (Dario, 1992, 62).

Kot enega glavnih virov za analizo odnosa prebivalcev Benetk do Osmanskega cesarstva je potrebno omeniti monumentalno delo beneškega svetnika Marina Sanuda z naslovom Dnevnik (I *Diarii*), ki je v več delih nastalo med letoma 1496 in 1535 (Sanudo, 1879–1902). Pri njem se kaže jasno razvidno čustvo nelagodja in sovražnosti do Turkov, pa tudi določeno naivno zanimanje za običaje teh krščanski Evropi nenavadnih sovražnikov. Podoben način podajanja "turške snovi" zaznamuje še mnoga druga izmed tovrstnih del, ki so jih izdali v Benetkah ali jih tam v obravnavanem času uporabljali in kjer je šlo torej za povzemanje ustaljenih vzorcev in splošnih mest.⁶ Na tem mestu se ne bomo ukvarjali z natančnejšo analizo podobe "Turka" v samih Benetkah, saj to ni predmet tega članka, poleg tega pa je ta tematika že dokaj izčrpno obdelana.⁷

Med deli, nastalimi v samih Benetkah, ki so prav tako vplivala na zgodnjeno-voveško izoblikovanje podobe "Turka" ne samo v Beneški republiki, temveč v krščanski Evropi nasploh, so bili tudi potopisi oziroma poročila o potovanjih posameznikov v Osmansko cesarstvo, v katerih ob orisu geografskih posebnosti in značilnosti najdemo nekatere omembe življenja, šeg in običajev "Turkov". Ta dela bi lahko označili kot povezavo med podobo "Turka" v samih Benetkah ter tisto na beneških vzhodnojadranskih posestih, kajti pisali so jih večinoma Benečani, ki pa so vendarle v večjem delu bili v stiku z lokalnim prebivalstvom območij, o katerih so pisali. Popotniki so v večini do Istanbula potovali čez Balkan in velik del svojih potopisov posvetili prav tem pokrajinam ter s tem že avtomatično vključili to ozemlje v območje tujega, ki ga je potrebno raziskati in pojasniti, po možnosti čimbolj razumljivo, predvidenemu bralstvu in gledalstvu (pomemben del potopisov so bile namreč tudi likovne upodobitve vidnega!), kar je med prejemnike posredovanih vtisov in "raziskovance" postavljalo vedno težje premostljivo cezuro, saj se je zahodni pogled z neznanim spopadel tako, da jih je poizkušal razumeti prek uporabe svojih lastnih stereotipnih obrazcev, ti pa so največkrat vodili do raznih oblik eskapizmov, eksotizmov in orientalizmov.⁸

4 "[...] judico esser pui segura parte che cum bona maniera et cum dolzeza se venza questa ferocita barbara [...]" (Dario, 1992, 58).

5 "[...] non se pol far cossa neuna se non cum loro in mano et conuiense dognora metter la man in tasca [...]" (Dario, 1992, 62).

6 Gl. naslednja dela: Sansovino, 1564; Menavino, 1548; Bassano, 1545 kot tudi še nekatere druga dela: Borgogni, 1590; Formanti, 1684; Dona, 1688.

7 Gl. temeljno delo Paola Preta (Preto, 1975) ter tam vsebovano bibliografijo.

8 O tej tematiki je še vedno temeljno delo Orientalizem Edwarda Saída (Said, 1996).

Sl. 2: Sultan Sulejman (I.) Kanunnami (vir: Coles, 1968, 35).

Fig. 2: Sultan Suleiman (I) Kanunnami (source: Coles, 1968, 35).

Eno najodmevnejših tovrstnih del je potopis Potovanje iz Benetk v Konstantinopol (*Viaggio da Venetia a Costantinopoli*) Giuseppeja Rosaccia, ki je bilo morda prvič izdano že leta 1574, čeprav je bolj zanesljiva letnica 1598 (Budiša, 1987, 3, 11–13). Rosaccio je bil znameniti italijanski kozmograf in kartograf, rojen je bil okrog leta 1530, umrl pa okrog leta 1620. Omenjeno delo sestoji iz bakroreznih ilustracij, na katerih so večinoma zemljepisne karte in vedute mest, ter iz opisov le-teh, kar nikakor ni bilo pravilo.⁹ V opisih se nahajajo zgolj skromni geografski in zgodovinski podatki o posameznih krajih, mestih, pristaniščih in utrdbah, saj gre bolj za opis imaginarne, domišljajske poti kot pa dejanskega potovanja. Kljub temu pa je zaradi izbranih motivov, pri katerih so v veliki večini ravno lokacije z območja vzhodnega Jadrana, to delo nadvse pomembno za razumevanje odnosa prebivalcev teh ozemelj do "Turkov", saj je prav "turška" tematika, in to ne samo v podtonu, v delu precej navzoča.

Rosaccio pri opisu Zadra tako zapiše, da je to mesto "v preteklosti utrpelo že več vpadov Turkov [...], ki so kdaj zmagali in kdaj izgubili, a vedno so bili kristjani [na koncu] superiorni"¹⁰ (Rosaccio, 1987, 13). Rosaccio nam torej želi na primeru Zadra pokazati, da naj bi bili kristjani superiorni v primerjavi z muslimani, kar se mu zdi nekako samoumevno, verjetno prav na verski osnovi, saj je tradicija protiturških besedil obsegala tudi zaničevanje muslimanskega "krivoverstva".

Morda najznamenitejši potopis o jadranskih itinerarijih je sestavil Alberto Fortis v svojem delu Potovanje po Dalmaciji (*Viaggio in Dalmazia*), ki je bilo prvič objavljeno v italijanskem jeziku v Benetkah leta 1774. Tudi Fortis o podobi "Turka" spregovori posredno, ko opisuje beneške posesti v Dalmaciji ter njim sosednja območja. Pri opisovanju učinkov burje na Jadranu Fortis tako omeni, da so kot posledica "v srednji Bosni pred nekaj časa deževale sardele na veliko grozo in strahoto tistih ubogih Turkov" (Fortis, 1984, 220). Ob omenjanju "turškega" mostu čez reko Krko pa navaja, da gre za "grobo in nerazumno, a temeljito turško delo" (Fortis, 1984, 80). Fortis omenja tudi Flamca Busbecqa in dalmatinske humaniste, ki so v 15. stoletju intenzivno pisali o "Turkih", predvsem pa Antuna Vrančiča, ki je leta 1567 sklenil mir s sultanom Selimom II. "v veliko korist celotnega krščanskega sveta" (Fortis, 1984, 93).

Najpomembnejša omemba "Turkov" je v sklopu predstavitve balade Hasanaginic, ki jo Fortis v svojem delu v celoti navaja v izvirnem jeziku. Pri tej baladi, če naj spomnimo, gre za zgodbo o Hasanu, osmanskem kapetanu, ki je ranjen v boju in leži na bojišču. Ker ga žena ne obišče, jo v navalu jeze "odpusti", po vrnitvi na očetov dom pa jo družina obljudi kadiji iz Imotskega. Med njeno potjo k novemu ženinu jo

9 Znamenita kompilacija Giovannija Francesca Camoccia, ki je nastala nekje po letu 1574, vsebuje na primer zgolj bakroreze, ne pa tudi spremnega besedila (Camoccio, ne pred 1574).

10 "[...] pati per il passato molte incursioni di Turchi...hor vinceuano, hor erano vinti, ma sempre furno i Christiani superiori" (Rosaccio, 1987, 13).

Hasan zopet zahteva zase, pri čemer ji poočita, da je neusmiljenega srca. Zaradi vseh teh psihičnih pritiskov mladenka nenadoma in brez besede pade mrtva. Iz teh pasusov je že zelo nazorno razviden romantiziran pogled na "Turke", ki se je v krščanski Evropi razvil s pojenjanjem neposredne osmanske nevarnosti v 17., predvsem pa v 18. stoletju. Fortis torej kljub določenemu povzemanju starejših negativnih sodb o "Turkih" vseeno le-te predstavi na precej bolj pozitiven način, saj jih ne razume zgolj kot necivilizirane barbore, temveč jim priznava tudi pretanjena čustva in omiko.

V drugem sklopu pričujočega članka, kjer je analiziran odnos, ki so ga imeli do "Turkov" prebivalci beneških posesti na samem območju Jadrana, ima temeljno vlogo tisto ozemlje Dalmacije, ki ni bilo pod Osmani. Šlo je za nekontinuiran, predvsem priobalni pas z nekaterimi pomembnimi utrjenimi mesti (Zadar, Split, Trogir, ...). V teh mestih je cvetela humanistična kultura in eden plodov te kulture so bili tudi razvpiti govori, ki so jih takratni izobraženci namenjali pomembnim osebnostim (papežem, nemškim cesarjem, ...), staležem (plemstvu) ali ljudstvom (Nemcem, Poljakom, ...) takratne Evrope, da bi pridobili čimveč podpore v boju zoper Turke. Ponavadi so bila ta besedila tiskana, velikokrat v obliki pisem naslovniku, lahko so bili to tiski dejansko opravljenih govorov, nekateri formulirani v obliki rokopisov, drugi so se ohranili zgolj v obliki prepisov. Ta žanr imenujemo govori proti Turkom (*Orationes contra Turcas*), priljubljen pa je bil predvsem v poznem 15. in zgodnjem 16. stoletju, ko so bili turški vojaški uspehi najbolj aktualni, pa tudi vsaj še v 17. in 18. stoletju.

Avtorji teh govorov so preko demoniziranja ali v najboljšem primeru stereotipiziranja "Turkov" poizkušali le-te diskvalificirati ter jih označiti za "barbare". V dobi humanizma se je namreč ponovno obudil način poimenovanja, ki so ga za tuja, t. i. "barbarska" ljudstva, predvsem azijska izvora (ljudstva, kot so Skiti ali pa Kelti in Germani), uporabljali v klasični antiki. Tako so bili "Turki" označeni za ljudstvo "z besom, hujšim od skitskega" (Govori, 1983, 243). Šlo je za določen ideološki obrazec, s katerim se je krščanska Evropa identificirala kot civilizacija, islam pa je bil označen za "barbarstvo" (Heath, 1986).

Kot je razvidno iz virov, analiziranih v tem članku, so se vsebinski in formalni vzorci, ki jih ti govori vsebujejo, skozi čas začeli neusmiljeno ponavljati, vse več je bilo "splošnih mest", ustvarili so se enotni obrazci formulacij različnih individualnih izrazov, predvsem pa je bila neizogibna preobloženost sloga z retoričnim izrazjem, ki je služilo primarno identifikaciji pisca oziroma govorca kot humanistično izobraženega in spretnega "verzifikatorja". Kljub vsemu se da iz teh pisnih virov izluščiti tudi iskreno skrb in bojazen pred uničujočo silo azijskega izvora kot tudi sledi neposrednega izkustva "turške" bližine, ki je v večini primerov sprožila nastanek teh besedil. Velikokrat so avtorji namreč tudi sami sodelovali v dejanskem boju proti Osmanom ali pa so imeli vsaj tesne stike z borci oziroma so bili le-ti pripadniki njihovih rodbin.

Pogojno bi lahko zaradi tendencioznosti in antiturške propagandne naravnosti v razdelek protiturških govorov uvrstili tudi že besedilo trogirskega humanista Koriolana Cipika z naslovom O azijski vojni oziroma kot se glasi uradni naslov: Vojna dejanja vrhovnega poveljnika Petra Moceniga (De bello Asiatico oziroma Petri Mocenigi imperatoris gesta). Delo je nastalo že leta 1475, takoj po vrnitvi Cipika s pomorske vojaške ekspedicije Benečanov proti Turkom in njim podrejenim ljudstvom na Levantu, pri kateri je sodeloval (tiskano je bilo leta 1477). Pri tem besedilu, ki velja za verjetno najstarejše pomorsko vojne spomine, nastale na tleh Dalmacije (Cipiko, 1977, 31), gre prav za opis te beneške vojaške ekspedicije in vojskovanja s "Turki", ki je potekalo med letoma 1470 in 1474, obenem pa podaja tudi širšo sliko razmer v tedanjem Osmanskem cesarstvu.

Osnovna dikcija je antiturška in ima namen opozoriti krščansko Evropo na neposredno muslimansko nevarnost, s čimer se navezuje na "klasične" protiturške govore dalmatinskih humanističnih piscev. Koriolan Cipiko po eni strani z običajno retorično preobloženostjo hvali beneškega vojaškega poveljnika s činom generala, Petra Moceniga, kateremu je posvetil svoje delo, po drugi strani pa večinoma na izrazito negativen način govori o "turških" bojovnikih in prebivalcih napadenih krajev. Tako pravi, da osmanske osvojitve niso bile dosežene z "resnično hrabrostjo, temveč s pretkanostjo, [...] kakor razbojnik iz zasede, ko se [kristjani] niso nadejali [...]" (Cipiko, 1977, 58), medtem ko istočasno "mnogi kristjani iz cele Azije bežijo iz turškega suženjstva" (Cipiko, 1977, 66). Sodba o "Turkih" kot lažnivih goljufih, ki svojo zvitost izkoriščajo za škodovanje kristjanom ter s tem povezano zavračanje domnevne muslimanske strahopetnosti, je navzoča v večini krščanskih virov zgodnjega novega veka, kar je razvidno tudi iz virov, analiziranih v tem članku. Bistvo tovrstnih karakterizacij je prepričanje, da so prave, pozitivne lastnosti, kot so pogum in poštenost, mogoče le pri kristjanih, ne pa pri slednikih drugih ver. Tako naj bi se kristjani borili "za krščansko vero, proti barbarskemu sovražniku, nesposobnemu za vojno" (Cipiko, 1977, 70) oziroma "branili domovino, otroke in ženske pred zelo okrutnim barbarom" (Cipiko, 1977, 117). Najbolj negativno sodbo o "Turkih", ki bi jo lahko šteli za "credo" njegovega dela, Cipiko izpove z besedami ujetega kristjana, ki ga privedejo pred osmanskega sultana, kar celoti doda še dodatno dramatizacijo: "Kot da zares ne veš, da te morajo vsi poštenjaki s pravico preganjati, tebe [sultana], ki si vsesplošna kuga za vsa ljudstva [...], ti verolomnik [...] se nikoli nisi nasitil krvi svojih najbližjih [...], poskušaš uničiti krščansko ime, to [kristjani] pa je edino ljudstvo, ki spoštuje pravega Boga" (Cipiko, 1977, 81).

Kljub vsemu ni mogoče spregledati vsaj delno izražene želje po objektivnosti, s katero se je avtor lotil pisanja svojega besedila. Ta potreba po kolikor toliko realističnemu opisovanju dejansko videnega se vseskozi pojavlja pri besedilih s "turško" tematiko. S kronološkim razvojem pa pridobiva tudi vse večjo težo, ne glede na zgolj počasi umikajočo se averzijo in aprioristično negativni krščanski pogled na ne zgolj

Osmane, temveč islam v celoti (Grothaus, 1983, 63–88). Cipiko tako ne skriva brutalnega beneškega ravnanja s "turškimi" sovražniki. Benečani naj bi, na primer, "zaradi ropanja opustošili vse z ognjem in mečem" ter "vrhovnemu poveljniku prinesli nešteto sovražnikovih glav" (Cipiko, 1977, 67). Vendar se niso ustavili zgolj pri tem, temveč so s svojimi divjaštvii nadaljevali, saj so eni "trgali sinove iz materinih kril in ugrabljali tudi same matere", drugi pa "vlekli iz svetišč [džamij] gomile žensk, ki so v pomoč klicale Mohameda, če pa je katera nudila odpor, so jo odvedli za lase" (Cipiko, 1977, 75). Vrhunec Cipikovi opisi beneškega divjanja dosežejo v epizodi o ženski, ki se ni hotela ločiti od nagrobnika svojega moža, s katerim sta bila skupaj vse življenje. Beneški vojak ji je odsekal glavo z besedami: "Tako, sedaj pa se združi s svojim možem" (Cipiko, 1977, 76). Z omenjanjem vojnih strahot, ki so jih zagrešili Benečani, Cipiko uravnoteži negativno občo podobo "Turka", kakor se izkazuje v njegovem delu. Sporočilo, ki iz tega izhaja, je nadvse jasno: zla so zmožni tako muslimani kot tudi kristjani. Tovrstno sporočilo je za drugo polovico 15. stoletja dokaj posebno in nenavadno. Avtor se s tem umešča med redke tedanje pisce, ki so bili zmožni v svojih delih izkazati določeno mero objektivnosti pri opisu odnosa med kristjani in muslimani.

Tudi v drugem izmed časovno najzgodnejših protiturških govorov v Dalmaciji, izpod peresa trogirskega škofa Francesca Marcella iz leta 1503, naletimo na najznačilnejše strukturne elemente tovrstnega opisovanja "turških" grozodejstev. Prav tedaj so bili namreč Osmani v enem svojih osvajalskih naletov po Dalmaciji, v katerem so prebivalci Trogirja, predvsem pa njegove okolice, doživeli osmansko osvajalsko taktiko. Njegov spis je obenem tudi eden izmed najbolj pretresljivih in neposrednih, saj omenja "strahovito okrutnost in bes Turkov" (Govori, 1983, 80) ter "porušene in z ognjem uničene vasi in prebivališča" (Govori, 1983, 81). Izrazita ekspresivnost Marcellovih formulacij, namenjena šokiranju bralcev, doseže vrhunec pri omenjanju maloštevilnih preživelih. Marcello piše, da ti "iz ure v uro z v nebo segajočimi jadikovanji žalujejo za svojimi soljudmi in sovaščani, ki so bili v verige okovani in prešibani ter z udarci zmrcvarjeni, nato pa nasilno odvedeni v najnesrečnejše ujetništvo, poleg tega pa tudi za tistimi, ki so jih kot pse s koli strašno na tla pobili" (Govori, 1983, 81). Takšni izrazi in slog že zelo hitro postanejo obča mesta ter se ponavljajo tudi pri malodane vseh v tem članku obravnavanih virih. Patetični opisi krščanskega trpljenja zaradi "Turkov" se prepletajo z opisovanjem dejanskih izkušenj osmanskih pustošenj v specifično celoto.

V opisu osmanskih dejanj in "Turkov" samih se namreč v humanističnih protiturških besedilih slog prilagodi vsebini, a vedno z istim ciljem. Pisci tako nadvse očitno uporabljajo čimbolj udarne izraze, s katerimi želijo pretresti evropsko javno mnenje ter ga pripraviti do večje solidarnosti s trpečimi kristjani na območju Jadrana oziroma do skupne krščanske akcije proti "Turkom". Po mnenju humanistov so namreč uspehi "Turkov" zgolj posledica razdeljenosti in nesoglasij znotraj krščanstva. To

je najbolj odmevno izraženo v pozivih na vojno proti "Turkom" Erazma Rotterdamskega (Gligo, 1983, 17, 23).

"Turki" so v besedilih dalmatinskih humanistov najpogosteje opisovani kot "ne-navadno razuzdano ljudstvo" (Govori, 1983, 112) oziroma "strašni sovražnik krščanskega imena" (Govori, 1983, 99), ki želi "ostanke krščanskega sveta podvreči svoji oblasti in prisiliti v mohamedansko krivoverstvo" (Govori, 1983, 228), ta pa naj bi bila "najgrša sekta [...] odvratnega Mohameda" (Govori, 1983, 325). Sodba o islamu kot o sekti in ne posebnem verovanju je bila v krščanski Evropi zelo razširjena in obče veljavna. Poudarki izrazito humanističnega, na antično učenost sklicujočega se značaja so bili v teh besedilih običajni in potrebni, saj so pričali o izobraženosti avtorja. Sem bi lahko uvrstili zaznamke o "Turkih" kot "groznem rodu, rojenem od Zemlje in očeta Enceladona" (Govori, 1983, 212), običajni pa so tudi izrazi, kakor so "barbarski sovražnik" (Govori, 1983, 283) ter "sovražnik veliko hujši od oceana" (Govori, 1983, 230). V opisih "turških" grozodejstev nad nemočnimi kristjani so očitne in pogoste tudi namerne aluzije na svetopisemske zglede. To je najbolj očitno pri omembah nasilja nad otroki, ki ga pisci z značilnim slogom in izrazi povezujejo z biblijskim Herodovim pomorom nedolžnih otročičev: "Otroke trgajo iz materinega krila in prsi ter z njihovimi nežnimi udi udarjajo ob trdo zemljo. Sekajo jih na kosce ter jih še drhteče mečejo psom" (Govori, 1983, 150). V istem duhu so nastajali tudi drugi tovrstni opisi "turških" zločinov. Najbolj pretresljiv, obenem pa najbolj značilen ter posneman je opis trpljenja dalmatinskih kristjanov, ki ga je v pismu papežu Aleksandru VI. že leta 1493 napisal Jurij Divnić, posnemali pa so ga po vsej krščanski Evropi: "Brezbožna drhal ["Turki"] jih vlačijo na pol mrtve bodisi na vrveh bodisi na konjskih repih. S palicami in biči kot zveri udarjajo ženske razpuščenih las, ki poškropljene s krvjo otrok, zgubane od udarcev, razmrcvarjenih obrazov zaman vzdihujejo, jadikujejo in ječijo, proseč pomoči in utehe. Strahovito divji sovražniki vodijo na najsrამotnejši način zlorabljen deklice in Bogu posvečene device, dečke in otroke, kot živali privezane na konje, na ujetnikih preizkušajo vseh vrst surovosti in mučenja, ki se jih ne da niti zamisliti, kaj šele o njih govoriti. Tudi tako strašno mučenje pa nima ne konca ne kraja, a vendarle se to brezbožno ljudstvo od tega redi in s tem hvali" (Govori, 1983, 314).

Slavni splitski humanistični pesnik Marko Marulić "Turke" tako celo imenuje za "najbolj brezbožne od vseh Antikristov", bili naj bi "mohamedanska zver, ki je strašna za vso [katoliško] cerkev" (Govori, 1983, 173). "Turki" so pri Maruliću označeni tudi kot "neverno [...] pleme, [...] kateremu se nihče ne more upreti, razen vse-mogočnega Boga" (Govori, 1983, 158). V Marulićevih delih se pojavlja tudi nadvse pogost element prikazovanja "Turkov" kot skruniteljev katoliških cerkva in oltarjev, ki se ponavlja pri večini krščanskih avtorjev o osmanskih plenilskih pohodih: "Svetišča, v katerih so se neprestano opravljale daritve Bogu, so spremenjena v hleve, telesa svetnikov, ki so jih verniki častili, neverniki z nogami teptajo. Slike in kipe

svetnikov, pa celo našega Rešitelja, [...] uničujejo in v smeti mečejo" (Govori, 1983, 169). Po Maruliću naj bi bil edini namen "tega nenasitnega volka ["Turkov"], da ne miruje, dokler pod svojo oblastjo ne pokori vsega, kar ve, da je še ostalo od krščanske moči, in dokler vseh ne prisili, da se pokorijo njegovim zakonom, da zavržejo Kristusa in častijo Mohameda oziroma, da [...] pobije vse tiste, ki tega nočejo" (Govori, 1983, 169).

Z Marulićevim delom se v starejši hrvaški književnosti začenja linija izrazite patriotične usmeritve, na katero vplivajo "turški" vpadi in grozodejstva in ki poteka preko dela Vetranovića in Zoranića pa vse do Gundulića in Kačića. Dubrovniški pesnik Ivan (Dživo) Gundulić (1589–1638) spada med največje evropske baročne literate, v svojih vplivnih literarnih delih pa se je precej in zelo odmevno ukvarjal tudi s "turško" tematiko. Med njegovimi tovrstnimi stvaritvami je posebno priznanje doživela njegova najpomembnejša epska pesnitev *Osman*, nastala v času in zaradi neuspešnega pohoda sultana Osmana II. na Poljsko leta 1621 ter zatem upora janičarjev in sultanove smrti v Istanbulu leta 1622, čeprav je bila prvič tiskana šele leta 1826 v Dubrovniku. Kot prebivalec od "Turkov" življenjsko odvisne Dubrovniške republike se je Gundulić namreč vsekakor zelo dobro zavedal pomena "turške" grožnje na Jadranu in na Balkanskem polotoku. Zato je svoje delo zasnoval kot neke vrste sodobni zgodovinski roman, saj je odlično poznal ne le trenutno stanje na območju Jadrana, temveč mu je bila natančno znana tudi širša evropska politična situacija, posebej v zvezi s "turškimi" osvajanji.

Pesnitev je sestavljena iz dvajsetih spevov, v katerih so "Turki" večinoma predstavljeni kot eksotična, tuja azijska sila. Obenem se ponovno pojavljajo oznake "Turkov" kot pretkanih in zahrbtnih ljudi brez morale. Tako naj bi po Gundulićevem mnenju osvojili krščanske dežele "z veliko silo, a malo časti"¹¹ (Gundulić, 1989, 21), osmanski podložniki pa naj bi jadikovali "ter obžalovali izgubljeno svobodo"¹² (Gundulić, 1989, 112), medtem ko "turška sila odvaja svoj plen, množico izbranih deklet, od katerih se je vsaka rodila v svetlem stanu"¹³ (Gundulić, 1989, 113). "Turek" naj bi bil tako goljufiv in nevreden zaupanja, saj "misli eno, obljublja drugo ter naredi tretje"¹⁴ (Gundulić, 1989, 227). Gundulić pa kljub vsemu "Turkom" priznava tudi obstoj pozitivnih lastnosti in častitljivih osebnosti. Tako, na primer, občuduje "dela starih Turkov", ki "izkazujejo viteške zakone"¹⁵ (Gundulić, 1989, 24), z besedami "hrabri cesar Sulejman, praded slavni mojega deda [...]",¹⁶ pa se,

11 "[...] s mnogom silom, s malom česti".

12 "Ter slobodu izgubljeno naricati svak počinje [...]" (Gundulić, 1989, 112).

13 "Vodi iz plijena turska sila djevojčica množ izbranu od kih svaka lijepa i mila u svijetlu se rodi stanu" (Gundulić, 1989, 113).

14 "[...] jedno misli, drugo obećiva, a izvršiva treće [...]" (Gundulić, 1989, 227).

15 "[...] i djela su slavna ona u kih izgled jes dostojni viteškijih od zakona" (Gundulić, 1989, 24).

16 "Suliman car hrabreni, praded slavni moga djeda".

med drugim, zelo pohvalno izrazi tudi o najslavnejšem cesarju "Turkov", Sulejmanu I. Zakonodajalcu (Gundulić, 1989, 30).

Pomemben člen ustvarjanja podobe "Turkov" v takratni krščanski Evropi so bile kronike oziroma zgodovine o spopadih kristjanov z Osmani, kar velja tudi za območje Jadrana. Eno najodmevnejših tovrstnih pričevanj je opis bitke pri Mohaču, ki ga je kot poročilo poljskemu kralju Sigismundu I. podal Stjepan Brodarić leta 1527 v svojem delu Resnični opis spopada Ogrov s turškim cesarjem Sulejmanom pri Mohaču (*De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*). Brodarić je izhajal iz stare srednjeveške rodbine iz Križevske županije, rodil pa se je leta 1480 v Herešinu pri Koprivnici ter umrl leta 1539 v Vacu na Madžarskem. Deležen je bil odlične izobrazbe, večji del svoje diplomatske kariere pa je bil v službi Ivana Zapolje. V tem času je večkrat pozval na vojno proti Osmanom. Kot kancler kralja Ludvika II. se je tako leta 1526 celo udeležil bitke na Mohaškem polju ter bil eden od redkih preživelih iz ogrskega tabora. Brodarić je opis mohaške bitke napisal z namenom, da kot očividec in soudeleženec predstavi pravo resnico o pripravah in samem boju ter porazu Ogrov na Mohaškem polju, saj so krožile usne in pisne vesti, da so Ogrri in sam kralj Ludvik II. krivi za ta poraz. To delo so že sodobniki cenili kot prvorazredni zgodovinski izvir, napisan sveže, neposredno in zvesto, z opisom glavnih osebnosti in akterjev same bitke (Brodarić, 1990, 7, 8).

Brodarić zelo nazorno opiše "turško" kaznovanje krščanskih ujetnikov, ki so si upali nastopiti proti njim. Po ogrskem porazu naj bi bilo "odsekanih 1.500 glav ujetnikov [...], ki so bili postavljeni v krog pred zmagovalno vojsko, medtem ko je cesar [tj. sultan] žrtvoval njihovo kri svojim bogovom" (Brodarić, 1990, 54). Ti navedki "Turkom" pripisujejo poganske, krvoločne obrede, ki naj bi jih tedanji bralci povezali s "turškimi" domnevnimi antikrščanskimi nagnjenji. Ta nagnjenja naj bi se družila s siceršnjo "turško" zloglasno okrutnostjo in neusmiljenostjo. V noči in dnevu, ki so sledili bitki, naj bi se nato "Turek" spravil na vsa bližnja območja in jih "mimogrede opustošil ter požgal, brez prizanašanja, ne glede na spol, starost in vero ter pri tem zagrešil vsa mogoča gnusna in okrutna dejanja nad ubogim ljudstvom" (Brodarić, 1990, 55). Osmanske enote naj bi napadle tudi tabor, kamor so se zatekli ženske in otroci ter po večkratnih neuspešnih poizkusih "poklali vse do zadnjega" (Brodarić, 1990, 57), nato pa po vsem območju "pustošili z ognjem in mečem" (Brodarić, 1990, 56). Trpljenje ljudi Brodarić opiše z dramatičnimi besedami, saj je bilo njegovo besedilo namenjeno predvsem vzbujanju sočutja do krščanskih žrtev ter posledično pozivanju krščanske Evrope na skupen pohod proti Osmanom. Najbolj dramatičen opis je obenem tudi razločno pretiran in povzet po starejših zgledih: "Med ostalim se verjetno še nikoli prej ni zgodilo, tako kot sedaj, da bi najbolj nesrečne matere nemočne otročiče žive zakopale v zemljo, da se ne bi drli, ko pa so od tam pobegnile, so se otročki v zemlji brez zraku podušili" (Brodarić, 1990, 55).

Na ozemlju Dalmacije je verjetno najpomembnejše tovrstno delo Zgodovina Kretske vojne v Dalmaciji (*Historia della guerra di Dalmatia tra Venetiani e Turchi*) šibeniškega patricija in zgodovinarja Franja Difnika (Divnića). Delo je ostalo nedokončano, saj je Divnić prej umrl (1672), tiskano pa je bilo šele leta 1986 v hrvaškem prevodu. Pri Divniću so jasno zaznavni vsebinski in slogovni poudarki, ki so tradicionalno uporabljani v protiturških govorih. Po njegovem so osmanski uspehi posledica "nesrečne nepotrpežljivosti in usodne nesloge krščanskih vladarjev, ki sta [...] omogočili svobodno vdiranje muslimanov iz Azije v Evropo ter jim nudile možnost, da na ruševinah njihovih [krščanskih] držav gradijo Osmansko cesarstvo ogromnih razsežnosti" (Difnik, 1986, 57). Osmani naj bi torej svoje uspehe dosegli ne zaradi svojih sposobnosti, temveč zaradi krščanske nepazljivosti, obenem pa je razvidno tudi enačenje Osmanov z islamom. Ob tem govori tudi o "podlih dejanjih barbarov" (Difnik, 1986, 57), s čimer "Turke" označi za necivilizirano ljudstvo izven "ekumene", ki je izključno pridržana krščanski civilizaciji.

Divnić navaja veliko epizod, v katerih nadrobno in z dramaturško preračunanim učinkom opisuje brutalna dejanja, ki naj bi jih zagrešili "Turki". Omenimo samo tiste najbolj propagandno antiturško usmerjene: "Turki" naj bi pri poskusu beneške zasedbe Klisa "navalili na neurejene in po mestu razpršene sovražnike ter izvršili krvavo klanje. Napadle so jih celo ženske, oborožene s kamenjem in noži, izvajajoč okrutnosti tako na umirajočih kot na že umrlih [...]" (Difnik, 1986, 180); pri porazu vojske beneškega zaveznika, popa Sorića, naj bi "Turki" dvema beneškima poveljnikoma "odsekali glavo, popu Soriću pa so barbarsko odrli kožo" (Difnik, 1986, 200); zaradi upora proti njihovi oblasti na območju Skadra naj bi "Turki" najprej nabili na kol dva frančiškanska meniha, ki sta "nosila kol na svojih hrbtih vse do morišča, kjer so ju, neustrašna v katoliški veri, postavili na muke [...]". Poleg njiju sta bila na kol nabita beneški častnik ter še en frančiškan, ki so mu "Turki" "prebodli telo s kolom skozi boke, vendar pa so morali Turki predreti kožo na obeh straneh, ker kol, čeprav so dolgo tolkli, ni mogel predreti. Dvignjen s tal je živel še šest ur in izdihnil s pomočjo dveh strelav, ki sta ga zadela v glavo in pomagala duši, da je poletela v nebo" (Difnik, 1986, 207); kot vrhunec "turške" krvoločnosti pa Divnić nato omenja, da je pašin nadzornik na šibeniškem območju, pri jezeru Morinju, "barbarsko poklal tako ženske kot tudi otročiče v zibeli" (Difnik, 1986, 261), kar je vzorčen primer tendencioznega in ideološko obremenjenega zgodnjenovoveškega pisanja o "Turkih".

Vendarle pa sta obe strani v vojni, tako osmanska kot tudi beneška, uporabljali taktiko zastraševanja nasprotnika in uničevanja njegove lastnine, kar je večkrat eskaliralo v masakra civilnega prebivalstva (Prim. Čoralić, 2002, 555). Navsezadnje pa se tudi Divnić zaveda dejstva, da sta obe strani v vojni utrpeli veliko škodo in zagrešili veliko zločinov, kot priča dikcija iz njegovega posvetila v uvodu obravnavanega dela. Po njegovem se "Turki ne morejo pohvaliti, da so zmagali", prav tako pa se tudi "kristjani spominjajo zgolj neprestanih hudih izgub" (Difnik, 1986, 55). Poleg

tega Divnić odkrito omenja, da niso bili zgolj "Turki" krivi za začetek sovražnosti, temveč naj bi v mnogih primerih zgolj "vrmili z vpadi na ozemlje Beneške republike" (Difnik, 1986, 72). Divnić nadalje priznava "Turkom" učinkovitost v državni upravi in uvidevnost do podložnikov: "Ko se je nekaj pašinih podanikov na Porti pritožilo zaradi pašinih visokih davkov, je bil paša poklican v Istanbul, tam pa mu je bil odvzet položaj in življenje" (Difnik, 1986, 72). "Turki" so torej v Divničevem delu v veliki meri predstavljeni, kot je narekovala tradicija protiturške propagande, vendarle pa to avtorja ne ovira, da ne bi jasno zaznal tudi krščanske krivde za nastali položaj, obenem pa "Turkom" priznava določene pozitivne lastnosti.

Prav poseben in nadvse pomemben razdelek del, ki so v zgodnjem novem veku soustvarjali podobo "Turka" v krščanski Evropi, tvorijo spomini kristjanov, ki so bili določen čas ujetniki na ozemlju osmanske države, nato pa so se uspeli osvoboditi (prek odkupa, pobega ipd.) ter se zatekli na ozemlje kakšne od krščanskih dežel tedanje Evrope. V primeru tovrstnih besedil, ki spadajo v sklop del, napisanih ali narekovanih s strani bivših ujetnikov v osmanski državi, velja, da avtorji ob opisovanju mnogih zanimivih podrobnosti iz osmanskega sveta ponavadi v svojih delih izkažejo večje razumevanje za Osmane kot pa spisi pridigarjev in humanistično izobraženih piscev protiturških govorov.

Med tovrstna dela spada v tistem obdobju izjemno odmevno delo Janičarjevi spomini ali turška kronika avtorja Konstantina Mihajloviča iz Ostrovice, znanega tudi kot "Konstantin Janičar". Avtor je namreč leta 1455 padel v turško suženjstvo, postal janičar in med drugim sodeloval pri osmanski osvojitvi Bosne leta 1463. Po umiku glavnine osmanske vojske iz Bosne mu je bila zaupana obramba mesta Zvečaj, ki ga je pričela oblegati ogrska vojska pod vodstvom legendarnega Matije Korvina. Mesto je padlo in Mihajlovič je postal ogrski ujetnik, po izpustitvi iz ujetništva pa je na Ogrskem preživel tudi večino preostanka svojega življenja. Kmalu po rešitvi iz ujetništva je napisal omenjeno knjižico, ki predstavlja vzorčno delo o osmanskem imperiju, obenem pa po slogu in vsebini spada tudi med besedila, ki so sorodna protiturškemu govorom. Izvirni rokopis tega dela je izgubljen, tako da ni možno z natančnostjo določiti, v katerem jeziku je izvirno nastalo, niti ni poznana natančna letnica nastanka: najverjetneje je nastalo med letoma 1497 in 1501 na Poljskem, prvič pa je bilo tiskano v češkem jeziku leta 1565.

Konstantin Mihajlovič v svojem delu nadaljuje srednjeveško krščansko tradicijo zavračanja islama kot poganskega verovanja, ki je bilo v najboljšem primeru smatrano za heretično sekto. "Turke" tako imenuje "pogani, ki so sprejeli Mohamedov zakon" ter "imajo Mojzesove knjige, a se ravnaajo po prekletem Koranu" (Mihajlovič, 1966, 81). Po njegovem mnenju naj bi bili celo "krivoprisežniki", ki hočejo "samo izpolniti svojo hudobijo" (Mihajlovič, 1966, 95). Med drugim zelo radi "dajejo bogate darove, ne iz naklonjenosti, temveč zaradi slave", saj se "samemu turškemu cesarju [sultanu] nič bolj ne dopade, kot če se mu poklonijo véliki gospodje in ga obdarijo z bogatimi

darovi" (Mihajlović, 1966, 95). O sultanu Mehmedu II., v času katerega je postal "turški" ujetnik, pa Mihajlović piše, da je bil "zelo zvit in s pomočjo premirja prevaral kogarkoli je lahko. Tudi za vero se je le malo brigal. Bil pa je slaven in srečen bojevnik. Dane besede ni nikdar držal. Ko pa ga je kdo zaradi tega okaral, je skočil stran od njega kakor norec" (Mihajlović, 1966, 125). Nenazadnje naj bi bili "Turki" zmagoviti zgolj zaradi tega, ker je kristjanom "Gospod Bog odvzel razum", saj so se prepirali med sabo, namesto da bi se "turškemu cesarju uprli" (Mihajlović, 1966, 104).

Obenem Mihajlović pokaže precejšnje poznavanje in razumevanje razmer v Osmanskem cesarstvu. Tako omenja nekatere "turške" praznike, med drugim na primer "Bujuk bajram". Tedaj "se vsak posti mesec dni brez hrane in pijače vse do zvezd [tj. mraka], [...] ponoči pa jejo in pijejo, kolikor jih je volja [...], vina pa ne pijejo, niti nimajo nikakršnega okrasja" (Mihajlović, 1966, 81). Omenja celo, da pri "Turkih" "v svetišče ne gre niti ena ženska glava, niti ne pije vina" (Mihajlović, 1966, 86). Z odobravanjem ugotavlja tudi, da v osmanski državi, kjer "vlada velika pravičnost" (Mihajlović, 1966, 81), "ni nobenega prosjačenja" (Mihajlović, 1966, 87). Skratka, v Mihajlovićevem delu "Turki" niso predstavljeni zgolj negativno, temveč bi bili lahko po njegovem mnenju "dobri, če bi le hoteli" (Mihajlović, 1966, 83).

Drugo tovrstno vzorčno besedilo spominov bivšega "turškega" ujetnika časovno spada na konec zgodnjega novega veka, saj je izšlo na Dunaju leta 1679. Delo nosi integralni naslov Poročilo o stanju osmanskega dvora glede na sestavo uradnikov in pogoje za sprejem v službo (*Relatio status Ottomanicae domus, quae officialium constitutionem serviendique conditionem concernit*), ustvaril pa ga je Nikola Matija Iljanović (Nicolaus Matthias de Illyanovich), slabo poznan mož, po rodu verjetno z območja Cetine. Za pričujočo raziskavo je posebej zanimivo zadnje poglavje sicer obsežnejše knjige pod naslovom Spodbujanje (na boj) proti Turkom (*Exhortatio contra Turcas*). Zaradi tega poglavja se po vsebini in formi tudi to delo uvršča med protiturške govore, ki so jih ustvarjali dalmatinski humanisti.

V tem poglavju Iljanović predstavi cilj, zaradi katerega je bilo delo sploh napisano: sile krščanske Evrope naj bi se združile ter pod vodstvom cesarja Leopolda napadle in porazile Osmansko cesarstvo. To naj bi bilo oslABLJENO zaradi notranjih razprtij in zaradi tega lahek plen (Nikšič, 2001, 79). S tovrstnim stališčem se Iljanovićevo delo navezuje na splošno tradicijo pozivanja k uničenju Osmanskega cesarstva, ki jo je v 16. stoletju med drugim zagovarjal tudi slavni flamski diplomat in učenjak Oghier Ghislain de Busbecq, ki je del svojega življenja preživel v diplomatski službi v Istanbulu (prim. Rouillard, 1941, 220–225). V tem poglavju Iljanovićevega dela je veliko propagandističnih vložkov ter temu primerno prevladuje negativno in tendenciozno opisovanje Osmanov in njihove države. Vojaška uspešnost Osmanov naj bila zgolj posledica nesloge kristjanov, ki so sicer muslimanom superiorni, vendar pa se le-ti zvesto držijo svojih zakonov, imajo pa tudi

metafizično pomoč, medtem ko se je Bog od zdratarskih kristjanov odvrnil – edini način, na katerega bi se "Turkom" lahko uprli, je tako zgledovanje po starozaveznih vzorih (Nikšić, 2001, 80). Iljanović za dosego večjega retoričnega učinka uporablja izraze kot "leni Aziati"¹⁷ ali pa "posušeni, mali, brezkrvni Arabci".¹⁸ Koran, sveta knjiga muslimanov, naj bi bil "ravno tako neumna kot lažna stvar"¹⁹ (Nikšić, 2001, 129, 130). Vse napisano pa naj ne bi bilo zgolj Iljanovićevo mnenje, temveč prepričanje "vseh pod turškim jarmom živečih kristjanov"²⁰ (Nikšić, 2001, 134).

V Iljanovićevev besedilu pa ob tem kljub vsemu zasledimo tudi precej pozitivnih ugotovitev o Osmanskem cesarstvu, ki jim je bil na lastne oči priča, med svojim bivanjem v osmanski državi. Tako že takoj na začetku piše, da "turški" cesar "milstno ravna s svojim ljudstvom in podaniki, kar tej vladarski hiši prinaša nemajhno korist, državni blagajni pa velik dobiček",²¹ veliki vezir pa naj bi bil "človek največjega dostojanstva"²² (Nikšić, 2001, 107). Iljanović je zabeležil celo, da si "sultan državnega denarja ne drzne darovati nikomur od smrtnikov, niti potrošiti ga za kakoli drugega kot za potrebe vojne in vojnih izdatkov"²³ (Nikšić, 2001, 108), kar je predstavljalo precejšnje nasprotje v primerjavi z razmerami v tedanji krščanski Evropi.

Zanimiva je primerjava podobe "Turka" v krščanskih deželah Jadrana s podobo krščanskega prebivalstva teh istih dežel v Osmanskem cesarstvu, kakor se kaže v delu slavnega turškega učenjaka, avanturista in zgodovinarja iz 17. stoletja, Evlija Čelebija (Evliya Çelebi), z naslovom Potopis (*Seyahatnâme*), ki je kot prvo obsežnejše osmansko delo o krščanski Evropi spodbudilo zanimanje "Turkov" za evropski način življenja. Čelebi je bil namreč član delegacije osmanskega veleposlanika Kara Mehmeda Age, ki je leta 1665 obiskala dunajski dvor Leopolda I. (Kenda, 2005, 52). Večino od desetih volumnov svojega monumentalnega dela je najverjetneje napisal v tretji četrtini 17. stoletja, saj je umrl okrog leta 1682, obenem pa je posamezne dele svojega potopisa pisal v različnih obdobjih med svojimi potovanji, kasneje pa je te opise dopolnjeval, izpopolnjeval in urejal (Šabanović, 1954, 43). Kot pri podobi "Turka" v krščanski Evropi je tudi tu prisotno nerazumevanje vzlic prevladujoče verske diference in nepoznavanja, obenem pa se vse bolj izraža tudi zanimanje za določene segmente krščanske kulture in stvarnosti na splošno, pač vzporedno s pešanjem Osmanskega cesarstva in s tem povezanega prevzemanja tehničnih in civili-

17 "Asiaticus luxu corruptissimus".

18 "Arabs excoctus, minutus et exsanguis".

19 "Alchorano re non minus stulta quam vana".

20 "[...] omnium sub Turcico jugo viventium Christianorum" (Nikšić, 2001, 134).

21 "[...] summam [...] in populum [...] exhiberi clementiam quod non mediocre huic domui adfert utilitatem et magnum aerario incrementum."

22 "Maxima vero inter omnes in dignitate constitutus est vesirius magnus [...]" (Nikšić, 2001, 107).

23 "Publicas autem pecunias nulli mortalium imperator audet donare, vel aliquid aliud ex illis comparare, nisi quod bellum concernit aut in res militares expenditur [...]" (Nikšić, 2001, 108).

zacijskih pridobitev krščanske Evrope ter v duhu nekakšnega "okcidentalizma", če si dovolimo uporabiti to anahronistično skovanko. Kljub vsemu se zdi, da je podoba evropskih kristjanov Osmane manj prevzela, kot pa je bila tedaj (v 17. stoletju) krščanska Evropa navdušena nad "Turki" (Neumann, Štepanek, 2005, 35).

Evljije Čelebi večino podatkov o deželah krščanske Evrope (predvsem Balkan oziroma jadransko območje in notranjeavstrijske dežele) predstavi v poglavjih od petega do osmega volumna. Njegovi opisi so nadvse natančni in poglobljeni. Tako pravi, da je "skrajna meja [Osmanskega cesarstva] vilajet Duduška [večinoma (predvsem primorsko) ozemlje današnje Slovenije brez Prekmurja]. Ena polovica tega vilajeta je pod oblastjo Benečanov, druga pa pod oblastjo Avstrijcev. To je ljudstvo kakšnih sto tisoč duš [...] na koncu Beneškega [tj. Jadranskega] morja, govorijo pa italijansko [...] Po cesarskem ukazu [tj. fermanu] je bilo opljenjeno in opustošeno vse območje do tam ter nagrabljen velik plen" (Čelebija, 1954, 282, 283). Obenem opisuje pustošenje osmanske vojske po Dalmaciji, ki bi ga lahko označili za dokaj tipičnega: "Najprej smo z vojsko celega Bosanskega ejaleta plenili in požigali pod Klisom, nato smo opljenili predmestje primorskega mesta Splita in z muslimanskimi sekirami posekali vse njihove vinograde in sadovnjake. Zatem smo opustošili in opljenili vso njihovo posest do mesta Šibenika. Muslimanski gaziji so zajeli štiri tisoč sužnjev in z zemljo zravnali še mnoge okoliške utrdbe. Od tu smo plenili levo in desno in v dvajsetih dneh pridrli pod mesto Zadar, kjer smo brez obzirnosti in brez milosti osvojili veliko utrdbo blizu mesta" (Čelebija, 1954, 281).

Zelo zanimiva in izpovedna je predvsem epizoda, ko so Čelebija, ki je vodil osmansko delegacijo za odkup poveljnika Bihaća iz ujetništva hrvaškega in slavonskega bana Nikole Zrinjskega, ogovorili krščanski branilci neke hrvaške utrdbe: "Hej, Turki, kam greste? [...] Nosimo to blago Vašemu kralju [tj. banu] Zrinjskem za bihaškega kapetana. Ah, glej no Turke, [...] kako prihajajo, da iz ujetništva rešijo svoje ljudi. Če bi bili to mi, nas ne bi nihče reševal, temveč bi pomrli na galejah" (Čelebija, 1954, 268, 269). Čelebi v svojih zapisih vsaj delno potrjuje krščanska poročila o osmanskih pustošenjih, ki so bili del osnovne taktike osmanskega osvajanja novih dežel, obenem pa izraža prepričanost o superiornosti osmanske civilizacije v primerjavi s krščansko Evropo.

SKLEP

Odnos zgodnjenovoveške krščanske Evrope do "Turkov" bi lahko opisali kot odnos do tujega, grozečega elementa, nerazumljivega "civiliziranemu svetu", pa vendar na nek ambivalenten način privlačnega evropskim kristjanom. Krščanstvo je uporabljalo ta "turški strah" za homogenizacijo svojih sil ter utrjevanje svojega položaja glede na zunanje in notranje sovražnike, poraze krščanskih sil proti Osmanom pa je največkrat razlagalo kot posledico nesloge in pohlepa kristjanov. "Turki" so v

krščanskih pisnih virih tega obdobja največkrat opisovani kot ošabno, potuhnjeno, goljufovo, strahopetno in lakomno ljudstvo. Krščanski pisci so opozarjali, da je Osmansko cesarstvo oslabiljeno zaradi notranjih razprtij in zaradi tega lahek plen, obenem pa naj bi bili po njihovem mnenju kristjani že v osnovi superiorni v primerjavi z njimi, saj sledijo edini pravi veri. Namen teh besedil je bil namreč pozivanje krščanskih dežel na boj proti Osmanom in vse večjemu vplivu islama.

S pojemanjem gospodarske in vojaške moči Osmanskega cesarstva, kar pride do izraza predvsem v 17. in 18. stoletju ter dalje (delno pa tudi že prej, vsaj v drugi polovici 16. stoletja), se takemu, večinoma negativnemu odnosu krščanskih sosedov do "Turkov" pridruži in nato prevlada miroljubno, etnološko konotirano zanimanje za kulturo, zgodovino, življenje in navade le-teh. V spremembi stališča glede odnosa do "Turkov" prednjačijo tiste krščanske dežele, ki z njihove strani niso bile neposredno ogrožene, druge se jim pridružijo vzporedno z bledenjem neposredne osmanske nevarnosti. Vendarle pa je tudi že v besedilih 15. in 16. stoletja, ki jih preveva izraziti antiosmanski duh, na trenutke opaziti naivno zanimanje za osmansko civilizacijo in kulturo, katerega cilj ni vedno zgolj poznavanje slabosti sovražnika, temveč iskreni interes po spoznavanju "tujega". Na osmanski strani je bil ta razvoj podoben.

Skozi analizo krščanskih pisnih virov postane jasno, da so se "splošna mesta" krščanskih besedil o "Turkih" začela vse bolj ponavljati, ustvarili so se enotni obrazci formulacij različnih individualnih izrazov, predvsem pa je bila neizogibna preobremenost sloga z retoričnim izrazjem, ki je služilo primarno identifikaciji pisca oziroma govorca kot humanistično izobraženega in spretnega "verzifikatorja". Kljub vsemu se iz teh pisnih virov začuti tudi iskreno skrb in bojazen ter sledi neposrednega izkustva "turške" bližine, ki je v največ primerih sprožilo nastanek teh besedil.

THE IMAGE OF THE 'TURK' IN THE CHRISTIAN COUNTRIES OF THE EASTERN ADRIATIC IN THE EARLY MODERN AGE

Klemen PUST

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: klemen.pust@zrs.upr.si

SUMMARY

The article discusses the problem of interaction between the Ottoman Empire and the Republic of Venice in the eastern area of the Adriatic basin in the early modern age, in particular in the second half of the 15th, and in the 16th, and 17th centuries. Emphasis is laid primarily on the image of the 'Turks' entertained by the Christian communities neighbouring Ottoman lands. The demarcation of the Ottoman estates changed considerably during the examined centuries; however, after the great conquering momentum of the Ottoman Empire under the rule of Sultan Suleiman

Kanunnami, the situation began to calm down and settled territorially into rough lines. The author thus took into account the territories that were never under Ottoman rule for a longer period of time.

The two main powers clashing in this area were the Venetian Republic and the Ottoman Empire. In this regard the main focus is placed on the regions of today's Slovenia and Croatia (especially on certain coastal areas of Dalmatia), the parts of which experienced in different periods the rules of both powers. Much data on the wider European attitude toward the 'Turks' at those times in fact originates precisely in the geographical areas under discussion, except as far as the 15th century is concerned, for which available data are rather scarce. The article concludes with a brief analysis of the attitude of the Ottomans towards their Christian neighbours in this same area.

The attitude of early medieval Christian Europe toward the 'Turks' can be described as an attitude toward foreigners, a threatening element, incomprehensible to the 'civilized world', yet in an ambivalent way attractive to the European Christians. The 'Turks' in the Christian sources are mostly described as arrogant, untrustworthy, 'cheating', cowardly and greedy. Christian writers pointed out that the Ottoman Empire was weakened due to internal discord and thus presented an easy target as the Christians were supposed to be superior because they followed the only true religion. Christianity used 'the fear of the Turks' as a means for the homogenization of its forces and consolidation of its position in regard to external and internal 'enemies' while the defeats of Christian forces by the Turks would usually be explained as a consequence of discord and greed among the Christians. From the 17th century onwards the explicit hostile attitude toward the 'Turks' would slowly be replaced by an ethnographically marked interest in these nations, so incomprehensible and alien to the European people of the time. We can detect certain naïve traces of genuine interest in the Ottoman world already in the 15th and 16th century.

Through decades and centuries Christian formulations of the 'Turks' in written sources would relentlessly repeat themselves – with certain topics assuming more and more generalized appearance, the patterns of formulation of various individual terms growing increasingly more uniform, and the style inevitably becoming more and more heavily laden with lavish rhetorical figures whose primary goal was to present the writer or speaker as a person of great humanistic culture and an able 'versifier'. This notwithstanding, these written sources do convey an honest concern and fear as well as a vestige of direct experience living in Turkish proximity, which usually inspired the writing of such texts.

Key words: image of the 'Turk', Eastern Adriatic, Early Modern Age, Venetian Republic, Ottoman Empire

VIRI IN LITERATURA

- Akvinski, T. (1993–1994):** Suma protiv pogana. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Alighieri, D. (1972):** Božanska komedija. I. del: Pekel. Maribor, Založba Obzorja.
- Bassano, L. (1545):** Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi. Roma.
- Borgogni, G. (1590):** Le Discordie christiane, le quali causarono la grandezza di casa ottomana, insieme con la vera origine del nome turco, et un breve sommario delle vite e acquisti de'prencipi ottomani. Bergamo.
- Brodarić, S. (1990):** Mohačka bitka 1526. Vinkovci, Kulturno informativni centar "Privlačica".
- Camoccio, G. F. (ne pred 1574):** Isole famose, porti, fortezze, e terre marittime sottoposte alla ser.ma Sig.ria di Venetia, ad altri Principi Christiani et al sig.or Turco novamente poste in luce. Venetia.
- Cipiko, K. (1977):** O azijskom ratu. Split, Čakavski sabor.
- Čelebija, E. (1954):** Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama, I. Sarajevo, Svjetlost.
- Dario, G. (1992):** 22 dispacci da Costantinopoli al doge Giovanni Mocenigo. Venezia, Corbo e Fiore editori.
- Difnik, F. (1986):** Povijest kandijskog rata u Dalmaciji. Split, Književni krug.
- Dona, G. B. (1688):** Della letteratura de'turchi. Venetia.
- Formanti, N. (1684):** Raccolta delle historie delle vite degli importanti ottomani sino a Mehemet 4. Con il Serraglio del Gran Monarca... Venetia.
- Fortis, A. (1984):** Put po Dalmaciji. Zagreb, Globus.
- Gligo, V. (ur.) (1983):** Govori protiv Turaka. Split, Logos, 7–65.
- Konstantin Mihajlović iz Ostrovice (1966):** Janičarove uspomene ili Turska hronika. Beograd, Prosveta.
- Menavino, G. A. (1548):** Trattato da costumi et vita de Turchi. Firenze.
- Nikšić, B. (2001):** Osmansko carstvo očima bivšeg zarobljenika. Opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića. Zagreb, Hrvatski institut za povijest.
- Rosaccio, G. (1987):** Viaggio da Venetia a Costantinopoli. Per mare, e per Terra, & insieme quello di Terra Santa. Faksimile. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Sansovino, F. (1564):** Dell'istoria universale dell'origine et imperio de Turchi. Venezia.
- Stefani, F., Fulin, R., Barozzi, N., Berchet, G., Allegri, M. (ur.) (1879–1902):** Sanudo, M.: I Diari di Marino Sanuto (MCCCCXCVI–MDXXXIII). Vol. 1–58. Venezia, La Regia Deputazione Veneta di Storia Patria.
- Bisaha, N. (2004):** Creating East and West. Renaissance Humanists and the Ottoman Turks. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Budiša, D. (1987):** Camociev izolar i Rosacciev putopis. V: Rosaccio, G.: Viaggio da Venetia a Costantinopoli. Faksimile. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.

- Burke, P. (2002):** *Popular Culture in Early Modern Europe*. Aldershot, Ashgate Publishing Company.
- Coles, P. (1968):** *The Ottoman Impact on Europe*. London, Thames and Hudson.
- Čoralić, L. (2002):** Zločin ili junaštvo? – Kandijski rat u Dalmaciji prema kronici šibenskog povjesničara Franje Divnića. *Acta Histriae*, 10, 2. Koper, 549–570.
- Gibb, H., Bowen, H. (1963):** *Islamic Society and the West*. Vol. I. *Islamic Society in the Eighteenth Century*. London – New York, Oxford University Press.
- Göllner, C. (1978):** *Turcica*. Bd. 3, Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhunderts. Baden-Baden, Valentin Koerner.
- Grothaus, M. (1983):** Zum Türkenbild in der Adels- und Volkskultur der Habsburgermonarchie von 1650 bis 1800. V: Heiss, G., Klingenstein, G. (ur.): *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch*. Wien, Verlag für Geschichte und Politik.
- Grothaus, M. (1986):** Der Erbfeind des christlichen Namens. *Studien zum Türken-Feindbild in der Kultur der Habsburgermonarchie zwischen 16. und 18. Jahrhundert*. Graz.
- Heath, M. (1986):** *Crusading Commonplaces: La Noue, Lucinge and Rhetoric Against the Turks*. Geneva, Droz.
- Höfert, A. (2003):** Den Feind beschreiben. "Türkengefahr" und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600. Frankfurt – New York, Campus Verlag.
- Kenda, G. (2005):** Osmansko cesarstvo in Evropa v 17. stoletju: Spreminjajoče se podobe. V: *Podoba Turkov v Evropi 17. stoletja*. Istanbul, Univerza Sabanci, Muzej Sakipa Sabancija, 44–55.
- Koehbach, M. (1992):** Imperium terribile et admirabile. Evropa in osmanska ekspanzija. V: Ciglencečki, M. (ur.): *Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu*, katalog razstave. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj, 15–19.
- Lewis, B. (1999):** *L'Europa e l'islam*. Roma – Bari, Laterza.
- Mastnak, T. (1996):** *Kristjanstvo in muslimani*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Neumann, C. K., Štepanek, P. (2005):** Osmansko-habsburški odnosi v 17. stoletju. V: *Podoba Turkov v Evropi 17. stoletja*. Istanbul, Univerza Sabanci – Muzej Sakipa Sabancija, 18–35.
- Preto, P. (1975):** *Venezia e i Turchi*. Firenze, G. C. Sansoni editore.
- Ricci, G. (2002):** *Ossessione turca*. In *una retrovia cristiana dell'Europa moderna*. Bologna, Il Mulino.
- Rouillard, C. D. (1941):** *The Turk in French History, Thought and Literature (1520–1660)*. Paris, Boivin.
- Said, E. (1996):** *Orientalizem*. Zahodnjaški pogledi na Orient. Ljubljana, ISH.
- Schwoebel, R. (1967):** *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453–1517)*. Nieuwkoop, B. De Graaf.

- Soykut, M. (2001):** Image of the "Turk" in Italy. A History of the "Other" in Early Modern Europe: 1453–1683. Berlin, Klaus Schwarz Verlag.
- Šabanović, H. (1954):** Evlija Čelebija i njegov putopis. V: Čelebija, E.: Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama, I. Sarajevo, Svjetlost, 7–61.
- Valensi, L. (1993):** The Birth of the Despot. Venice and the Sublime Porte. Ithaca – London, Cornell University Press.